Wąsek, D., i Gilski, M. (red.). (2026). *Leksykon polskich apologetów i teologów fundamentalnych*. Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, s. 391–412.
https://doi.org/10.15633/9788383701769.21

# Wincenty Kwiatkowski

**Przemysław Artemiuk**
p.artemiuk@uksw.edu.pl https://orcid.org/0000-0001-5337-0329
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie https://ror.org/05sdyjv16

## Kontekst biograficzno-bibliograficzny

Wincenty Kwiatkowski urodził się 1 stycznia 1892 roku w Skopiszkach. Po ukończeniu gimnazjum humanistycznego w Wilnie w 1909 roku wstąpił do Wyższego Seminarium Duchownego diecezji mohylewskiej w Petersburgu. Po dwóch latach studiów, dzięki swoim wybitnym zdolnościom intelektualnym, został wysłany do Rzymu, gdzie kontynuował naukę na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim. Ukończył studia z filozofii, broniąc doktoratu w 1914 roku.

Studia teologiczne zakończył cztery lata później obroną rozprawy doktorskiej na temat *Formuły wiary papieża Hormizdasa o prymacie biskupa Rzymu*, pod kierunkiem holenderskiego jezuity, prof. van Laaka. W 1917 roku przyjął święcenia kapłańskie, a w 1926 roku nostryfikował swój dyplom doktorski na Uniwersytecie Warszawskim. Przed powrotem do Polski ukończył również studia z zakresu prawa kanonicznego, uzyskując w 1920 roku tytuł *prolyta in iure canonico*. Od 1920 roku prowadził wykłady z apologetyki na Wydziale Teologii Katolickiej Uniwersytetu Warszawskiego. Habilitował się w 1922 roku, w wieku 30 lat, na podstawie rozprawy *De scientia beata in anima Christi*. W 1930 roku uzyskał tytuł profesora nadzwyczajnego, a w roku akademickim 1933/1934 został dziekanem Wydziału.

W latach 1937 i 1938 opublikował w serii „Warszawskie Studia Teologiczne" dwie części pierwszego tomu swojej apologetyki zatytułowanej

*Apologetyka totalna*. W dziele tym przedstawił przedmiot i metody apologetyki. Publikacja ta oraz szereg artykułów stanowiły podstawę do jego nominacji na profesora zwyczajnego, przyznanej 1 sierpnia 1939 roku. W dwudziestoleciu międzywojennym Kwiatkowski aktywnie uczestniczył w tworzeniu Polskiego Towarzystwa Teologicznego, a od 1949 do 1964 roku pełnił funkcję redaktora czasopisma teologicznego „Collectanea Theologica". W czasie okupacji nie zrezygnował z prowadzenia wykładów, kontynuując obowiązki uniwersyteckie. Po wznowieniu działalności Wydziału Teologii Katolickiej na Uniwersytecie Warszawskim w 1945 roku pełnił funkcję dziekana przez trzy lata. W 1954 roku, po powołaniu Akademii Teologii Katolickiej, był dziekanem Wydziału Teologicznego przez dwa lata. W latach 1954–1963 dwukrotnie wydano przedwojenny tom *Apologetyki totalnej* oraz nowy tom *Religijna świadomość Jezusa z Nazaretu*, nad którym pracował przez 25 lat.

Z dniem 1 stycznia 1956 roku objął kierownictwo nowo utworzonej katedry apologetyki, a w latach 1956–1965 pełnił funkcję rektora Akademii, mimo ukończenia 70 lat w 1962 roku. W dniu 1 października 1966 roku przeszedł na emeryturę. Za swoją działalność naukowo-organizacyjną został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi. Zmarł 20 lutego 1972 roku.

Kwiatkowski był wymagającym promotorem, prowadził również wykłady o charakterze monograficznym na temat istoty chrześcijaństwa, magisterium Kościoła, metod w apologetyce oraz wielu innych zagadnień. Jego studenci, w tym Paciorkowski, Tabaczyński i Wilemski, obronili swoje prace magisterskie pod jego kierunkiem, a rozprawy doktorskie przygotowali m.in. Smoczyński i Jankowski.

Wincenty Kwiatkowski pozostawił po sobie znaczący ślad w polskiej teologii i apologetyce, łącząc działalność naukową, dydaktyczną i organizacyjną. Jego wkład w rozwój teologii katolickiej i kształcenie kolejnych pokoleń teologów jest nieoceniony.

Biogram powstał na podstawie takich opracowań jak Falczyński [2002a; 2002b: 26–40; 2002c], Gogolewski [1973: 3–11], Paciorkowski [1976: 38–41], Szmurło [1993; 2002: 744–746] oraz Wyczawski [1983: 285–287].

## Twórczość naukowa

Twórczość Kwiatkowskiego była skoncentrowana na zagadnieniach apologetycznych. Tworząc *Apologetykę totalną* [Kwiatkowski, 1937, 1938, 1955a, 1955b, 1954, 1956a, 1961, 1962], dzieło życia, zrealizował projekt apologetyki jako nauki samodzielnej, stanowiącej zwieńczenie nauk

religioznawczych. W licznych artykułach wyjaśniał własny projekt badawczy, aktualizował go i propagował [Szydelski, 1939; Sawicki, 1949].

Cały projekt apologetyki Wincentego Kwiatkowskiego został sfinalizowany w latach 1954–1956, jednak ostateczna wersja, dwutomowa *Apologetyka totalna*, ukazała się dopiero w latach 1961–1962. Kwiatkowski podkreślał, że w każdej religii, w tym również chrześcijańskiej, istnieje immanentny rys apologijny, który powinna zbadać apologetyka, korzystając z narzędzi naukowych. Apologetyka chrześcijańska jest zatem zwieńczeniem nauk religioznawczych. Kwiatkowski określa ją jako „totalną", ponieważ wykracza poza „wzmożony intelektualizm" oraz „przesadny woluntaryzm" apologetyki zachodniej, koncentrując się na aksjologii. Jak pisał: „Apologetyka totalna to krytyczne i systematyczne poznanie, z punktu widzenia aksjologicznego, przeprowadzonej przez Jezusa Chrystusa samoobrony siebie jako najwyższej wartości religijnej (*Sanctum*)" [Kwiatkowski, 1961: 153]. Apologetyka ma na celu „wyświetlanie wartości najstarszego i klasycznego systemu obronnego, pochodzącego od samego Jezusa z Nazaretu" [Kwiatkowski, 1962: 103]. W konsekwencji Kwiatkowski zajmuje się religijną świadomością Jezusa, która manifestuje się w Jego słowach i czynach. Ta świadomość ma dwa oblicza: religijno-indywidualne oraz religijno-społeczne. Oblicze religijno-indywidualne wyraża tezę chrystologiczną, podczas gdy oblicze religijno-społeczne odnosi się do tezy eklezjologicznej. W odniesieniu do relacji między tymi tezami Kwiatkowski [1961: 46] stwierdza, że „nowsze badania biblijne wykazały wewnętrzne zespolenie idei eklezjologicznej z ideą chrystologiczną w sposób implikatywny".

W kontekście „religijno-indywidualnej świadomości Jezusa z Nazaretu" Kwiatkowski prezentuje dwa rodzaje świadomości: świadomość deklaracyjną (funkcyjną – mesjanizm – oraz genetyczną – synostwo Boże) oraz świadomość motywacyjną (personalistyczną – „przeżycie *sanctum* u Jezusa" – oraz dynamiczną – cuda i zmartwychwstanie). Natomiast w ramach „religijno-społecznej świadomości" Kwiatkowski przedstawia ideę teokratyczną Jezusa, z akcentem na stronę oddolną (eklezjologiczną, powołanie Ludu Bożego) oraz stronę odgórną (suwerenną, struktura Kościoła – nacisk na prymat; funkcja kerygmatyczna Apostołów).

Kwiatkowski mógł badać „świadomość" Jezusa, ponieważ uważał ewangelistów za „historyków, fotografujących rzeczywistość, której byli świadkami lub o której dowiadywali się od świadków bezpośrednich" [Kwiatkowski, 1962: 52]. Wniosek, do którego dochodzi Kwiatkowski [1962: 52], brzmi następująco: „religia chrześcijańska, ponad wszystkie inne religie, jest oryginalna i całkowicie transcendentna".

Praca Kwiatkowskiego stanowi istotny wkład w rozwój apologetyki, łącząc aksjologię z badaniami nad świadomością Jezusa. Jego podejście do apologetyki jako nauki, która bada fundamentalne wartości religijne, ma znaczenie zarówno teoretyczne, jak i praktyczne w kontekście współczesnej religijności.

## Opracowania i recepcja

Paciorkowski [1970: 29] zauważa, że „wkład ks. prof. Kwiatkowskiego w reorganizację struktury apologetyki nowoczesnej zaznaczył się w sposób znamienny zwłaszcza w dwóch dziedzinach naukowej refleksji na tym odcinku badawczym". Po pierwsze, „w procesie usamodzielniania się apologetyki jako nauki o własnym przedmiocie materialnym i formalnym oraz własnej metodzie" [Paciorkowski, 1970: 29]. Po drugie, „w dążeniu do osiągnięcia jak najdalej posuniętej spoistości w materiale badawczym na drodze zaksjomatyzowania wchodzących do tego materiału elementów" [Paciorkowski, 1970: 29]. Jeśli chodzi o samodzielność apologetyki, to Paciorkowski zaznacza, że

> w próbach systematyzacji apologetyki nowoczesnej wysuwano i wysuwa się nadal tezę o teologicznym charakterze tej nauki, która ma za zadanie uzasadnić wiarogodność dogmatu chrześcijańskiego. Tezie o wyłącznie teologicznej funkcji apologetyki w sensie jej charakteru służebnego w stosunku do dogmatyki ks. prof. Kwiatkowski przeciwstawił pogląd o samodzielności obydwóch nauk, z których każda posiada własny i odrębny przedmiot formalny swych badań i specyficzną w tych badaniach metodę [Paciorkowski, 1970: 29–30].

Kwiatkowski, inspirując się myślą Poulpiqueta, podkreślił samodzielny i nieteologiczny charakter apologetyki, wiążąc ją z jednej strony z biblistyką, a z drugiej z religioznawstwem.

> W tym ujęciu, wyrastając z kontekstu zbieżnych dziedzin badawczych, apologetyka jest nauką o konkretnych apologiach, jakie poszczególne religie wysuwają zgodnie z psychologiczną potrzebą swych wyznawców. Oparta na szerokiej bazie nauk religioznawczych jako ich ukoronowanie, wolna od konfesyjnych tendencji, tak ustawiona i konsekwentnie rozbudowana apologetyka spełnia wszelkie postulaty krytycznego myślenia [Paciorkowski, 1970: 30].

Paciorkowski podkreśla twórcze zaangażowanie Kwiatkowskiego w prace nad usamodzielnieniem się apologetyki. Stwierdza:

> w procesie przeobrażeń, jakiemu od lat kilkudziesięciu ulegała apologetyka, zmieniając swe oblicze z metafizyczno-dogmatycznego na religioznawczo-empiryczne profesor nie pełnił bynajmniej funkcji biernego świadka, ale był czynnie zaangażowanym badaczem, który troszczył się przede wszystkim o oparcie usamodzielniającej się nauki na faktach. Żywił bowiem słuszne przekonanie, że jedynie fakty w sposób prawidłowy ustalone i zinterpretowane stanowią najlepszą rękojmię zaufania dla metod badawczych zarówno historyka, jak empiryka. Nasuwa się tu skojarzenie z wypowiedzią Pasteura: postawa ściśle naukowa winna być całkowicie obca wszelkim przesłankom światopoglądowym. Liczą się tylko fakty. Stąd badania swe starałem się prowadzić z wyłączeniem założeń wyraźnych i ukrytych, będąc gotów do przyjęcia nawet hipotezy samorództwa, o ile by fakty mnie do tego zmusiły [Paciorkowski, 1970: 30–31].

Przekładając to na apologetykę, należy zauważyć, że

> dzięki wysiłkom badawczym profesora w dążeniu do rozpoznania religijnego faktu naukowego w sposób najbardziej obiektywny udało się zorganizować apologetykę nowoczesną w jeden zwarty wewnętrznie system przez wykreślenie właściwej dla niej pozycji w stosunku nie tylko do teologii i religioznawstwa, ale także rzeczywistości historycznej i psychicznej, tj. do całej osobowości człowieka, którego zarówno dawniej, jak i dzisiaj rzeczywistość ta totalnie angażuje [Paciorkowski, 1970: 31].

Nie oznacza to, że apologetyka nie ma żadnych związków z teologią.

> Takie wyodrębnienie apologetyki z teologii, jako osiągnięcie już dokonane, nie oznacza bynajmniej zerwania więzów z magisterium Kościoła, na którego relacjach w sensie źródeł historycznych opiera swe dociekania apologetyka, posiłkując się również używaną w tych źródłach terminologią. Zespolenie to jest jednak tylko zewnętrzne i stąd ma zupełnie inny charakter od więzi wewnętrznej, jaka łączy magisterium z teologią, która swe refleksje rozumowe opiera na tezach objawionych jako pozycji wyjściowej [Paciorkowski, 1970: 31].

Paciorkowski podkreśla, że

> dojrzała do rangi samodzielnej dziedziny wiedzy, odrębnej od innych nauk, z własnym przedmiotem formalnym i własną metodą, apologetyka zostaje

> w koncepcji profesora uwolniona od wszelkich obciążających ją dotąd przybudówek i heterogenetycznych elementów w rozumieniu filozoficzno-metafizycznych zagadnień z przedpola tej nauki, które przejmowano jako dziedzictwo tradycyjnej myśli teologicznej, ustawiając apologetykę w kategoriach teologii fundamentalnej [Paciorkowski, 1970: 32–33].

Ponadto „doniosłe znaczenie wkładu profesora w organizację apologetyki naukowej zyskuje na wyrazistości w zestawieniu z innymi próbami, jakie podejmują apologetycy, względnie teologowie, na Zachodzie i dalekim Wschodzie" [Paciorkowski, 1970: 33].

Omawiając kwestię zaksjomatyzowania apologetyki, Paciorkowski stwierdza, że „ujednolicenie materiału badawczego w apologetyce i jego systematyzacja według klucza wynikania treściowego stanowi największe osiągnięcie naukowe autora *Apologetyki totalnej*" [Paciorkowski, 1970: 34]. Następnie wskazuje, na czym polegała aksjomatyzacja apologetyki dokonana przez warszawskiego profesora.

> Próbę rozwiązania problemu aksjomatyzacji tak istotnej dla teologii podjął na terenie apologetyki ks. prof. Kwiatkowski nie w sensie aksjomatyzacji ściśle formalnej, której zwykliśmy używać w logice i matematyce, co z natury rzeczy jest nieosiągalne, ale w sensie wykrycia zdania nadrzędnego, które nie da się sprowadzić do innego, bardziej pierwotnego, i zdań wtórnych logicznie z niego wydedukowanych na drodze wynikania treściowego. Celem wyeliminowania asocjacji myślowych, jakie zaciążyły nad systematyzacją apologetyki tradycyjnej i uchylenia zarzutu tendencji jako niedopuszczalnej w poprawnie pod względem metodycznym rozbudowanej dziedzinie nauki, profesor sięgnął do źródeł biblijnych, z których czerpie swój materiał apologetyka. Przeanalizował te źródła w świetle najnowszych osiągnięć egzegezy biblijnej i w oparciu o uzyskane wyniki ustalił, co stanowi ideę naczelną, pierwotną i niesprowadzalną do innej, z której drogą dedukcji można by wyprowadzić wszystkie zasadnicze dla apologetyki tradycyjnej tezy tak, by stanowiła ona system jednolity i zwarty, a więc zaksjomatyzowany. Taką ideą pierwotną i kluczową okazała się idea teokratyczna, ujęta w sensie zastępczym jako idea chrystokratyczna, która prowadzi poprzez wynikanie treściowe do świadomości Jezusa religijnej w jej aspekcie tak indywidualnym, jak społecznym. W ten sposób z jednej strony zostało usunięte wyłącznie asocjacyjne, a więc dowolne, gromadzenie tekstów biblijnych na poparcie podstawowych w apologetyce twierdzeń, z drugiej zaś połączone w jedną organiczną całość dwie tezy chrystologiczna i eklezjologiczna, powiązane dotąd jedynie na podstawie więzi przyczynowej [Paciorkowski, 1970: 35–36].

Ujmując rzecz praktycznie, należałoby wyrazić to tak:

> potraktowanie tezy chrystologicznej i zawartej w niej dwustopniowej apologii Jezusa (deklaracyjnej i motywacyjnej) pierwszoplanowo otwiera szerokie horyzonty dla poprawnego ujęcia chrześcijaństwa, które w istocie swej nie jest systemem idei doktrynalnych, ani wartości abstrakcyjnych prawdy, dobra i piękna, ale skonkretyzowaną w historycznej osobie Jezusa wartością najwyższą, która wszelkie inne w sobie zawiera [Paciorkowski, 1970: 36].

Założycielowi warszawskiej szkoły apologetycznej Roman Szmurło poświęcił małą monografię [1993] oraz hasło w *Leksykonie Teologii Fundamentalnej* [2002: 744–746]. Sięgając do pracy *Ks. Wincenty Kwiatkowski twórca apologetyki totalnej*, należy podkreślić, że jest to publikacja pracy magisterskiej, która została przygotowana pod kierunkiem Hładowskiego. Składa się ona z trzech rozdziałów. Autor kreśli tam zarys życia i osobowości Kwiatkowskiego, następnie zajmuje się działalnością dydaktyczno-naukową warszawskiego profesora oraz dziełem życia Kwiatkowskiego, czyli *Apologetyką totalną* [Szmurło, 1993: 5–6]. W *Leksykonie Teologii Fundamentalnej* Szmurło podkreśla, że

> centralnym zagadnieniem, którym Kwiatkowski zajmował się w swej pracy naukowej, była próba opracowania teorii nowoczesnej apologetyki i krytycznego przedstawienia prawdziwości chrześcijaństwa w taki sposób, który odpowiadałby wymogom współczesnej metodologii. Do podjęcia tych badań skłoniło go to, co nazywał „nieładem" w tej dyscyplinie na początku XX wieku. W pracy nad tym zagadnieniem Kwiatkowski poświęcił dużo miejsca osiągnięciom nauk religiopoznawczych – zwłaszcza o charakterze empirycznym (psychologia, etnologia, historia i socjologia religii). Wskazując na osobowy charakter doświadczenia religijnego, Kwiatkowski podkreślał, że należy przebudować tradycyjną apologetykę, ujmującą swój przedmiot albo obiektywistycznie (w kategoriach historyczno-filozoficznych), albo subiektywistycznie (w kategoriach woluntarystycznych) i dążyć do stworzenia „apologetyki totalnej", która ujmowałaby przedmiot badań całościowo. W tak rozumianej apologetyce przedmiotem materialnym winien być nie zespół prawd i wartości abstrakcyjnych, lecz rzeczywistość skonkretyzowana w historycznej osobie Jezusa Chrystusa, podającego się za najwyższą wartość religijną, zaś przedmiotem formalnym weryfikacja krytycznej wartości roszczeń chrześcijaństwa jako najwyższej wartości (w tym sensie przedmiot formalny ma charakter aksjologiczny); adekwatną metodą do osiągnięcia tego celu była, według Kwiatkowskiego, metoda fenomenologiczna nawiązująca do eklezjologicznej metody Deschampsa [Szmurło, 2002: 745].

Falczyński w pracy zbiorowej poświęconej Kwiatkowskiemu zamieścił szkic *Profil naukowo-dydaktyczny ks. prof. Wincentego Kwiatkowskiego* [2002b: 26–40] oraz *Kalendarium działalności J. M. Ks. prof. Wincentego Kwiatkowskiego, rektora ATK (1956–1965)* [2002a: 49–67]. W pierwszym z tekstów zajmuje się twórczością naukową i dorobkiem dydaktycznym warszawskiego apologetyka, drugi poświęca drodze naukowej Kwiatkowskiego.

W roku 1970 na fali dyskusji o *ratio studiorum* w wyższych seminariach duchownych Józef Myśków [1970] wypowiedział się na temat przydatności wykładania apologetyki w tychże uczelniach. Zabrał głos, ponieważ dostrzegał w czasach posoborowych nieaktualność dawnych podręczników, równocześnie proponując apologetykę totalną. „W tym stanie rzeczy powstaje pytanie, czy i w jakim stopniu system apologetyki totalnej, zaprezentowany nam przed z górą trzydziestu laty przez twórcę tego typu apologetyki Prof. Ks. Dr W. Kwiatkowskiego, może stanowić przedmiot wykładów w Wyższych Seminariach Duchownych" [Myśków, 1970: 52]. Następnie Myśków wyjaśnia istotę systemu stworzonego przez Kwiatkowskiego:

> apologetyka totalna, w odróżnieniu od intelektualistycznej i woluntarystycznej, w przeciwstawieniu do apologetyki integralnej, a także do wszelkiego rodzaju ujęć teologii fundamentalnej, dostrzegała swój ideał, jak zresztą każda suwerenna dyscyplina naukowa, w jedności jej przedmiotu materialnego i formalnego oraz w wiernym przestrzeganiu właściwej dla tego typu badań metody. Tym należy tłumaczyć wprowadzenie przez apologetykę totalną implikatywnego scalenia różnych części przedmiotu materialnego, występujących w dotychczasowych pracach apologetycznych w powiązaniu asocjacyjnym, czysto zewnętrznym, pod nazwą: *demonstratio Christiana* oraz *demonstratio catholica*, jak również implikatywne scalenie przedmiotu formalnego, którym odtąd jest cały Chrystus (łącznie ze swym Kościołem) jako absolutna wartość religijna i cały człowiek jako zaangażowany wobec tej wartości (*Sanctum*) podmiot. Wobec całościowego ujęcia przedmiotu materialnego oraz ze względu na należyty rozwój nauk religioznawczych w dobie obecnej apologetyka totalna pomija w swych badaniach naukę o religii, a na podstawie implikacji korelatu istniejącej między Chrystusem i Kościołem mówi w obu swych częściach o jednej, świadomości Jezusa z Nazaretu, raz religijno-indywidualnej, raz religijno-społecznej. Przyjmując zatem jako swój przedmiot materialny apologię religii chrześcijańskiej, zwłaszcza w jej klasycznej formie, bada ona pod względem aksjologicznym dwustopniową budowę samoobrony religii chrześcijańskiej przeprowadzonej przez Jezusa z Nazaretu, tj. zarówno Jego deklaracje, jak i ich uzasadnienie [Myśków, 1970: 52–53].

Myśków po zarysowaniu istoty apologetyki totalnej pyta, czy znajduje się dla niej miejsce w studiach seminaryjnych. Odpowiadając, wylicza trzy racje przeciwne. Po pierwsze, nowy posoborowy program studiów, w którym jest zbyt mało miejsca na apologetykę. Po drugie, apologetyka totalna nie jest pomyślana jako podręcznik dla studentów. Jest to praca specjalistyczna, profesorska, służąca raczej badaczom niż alumnom, której język jest naukowy i wysublimowany. Po trzecie, Sobór Watykański II ujmuje pewne zagadnienia odmiennie niż apologetyka totalna. Zatem wykład domagałby się uzupełnienia bądź przeformułowania w niektórych elementach. Widać to wyraźnie w miejscach, gdzie pojawiają się wątki eklezjologiczne. Jednak nawet wtedy, gdy uwzględnimy te racje, należy stwierdzić, że nie wykluczają one stosowania systemu apologetyki totalnej, oczywiście pod pewnymi warunkami. Myśków [1970: 57–64] szczegółowo odpowiada na zarzuty stawiane apologetyce totalnej i podaje propozycje zmian w wybranych punktach. Puentuje artykuł następującym wnioskiem:

> System apologetyki totalnej posiada liczne dane, by stanowić przedmiot wykładów w Seminariach Duchownych także w dobie posoborowej. Wysunięte zastrzeżenia […] są raczej natury formalnej niż merytorycznej, bowiem nie naruszając w niczym samej struktury systemu, zwracają jedynie uwagę na potrzebę dokonania pewnych adaptacji wykładanego materiału do specyficznych warunków seminaryjnych oraz pewnych tylko uzupełnień. Tym samym podjęta w niniejszym temacie kwestia, czy system apologetyki totalnej może i powinien być wykładany w Seminariach Duchownych, otrzymuje rozwiązanie pozytywne [Myśków, 1970: 64].

## Warsztat apologety

Istotę apologetyki, którą się zajmował, Kwiatkowski przedstawił w artykule jubileuszowym *Przedmiot apologetyki naukowej* [1959]. Na początku stwierdza, że każda nauka podlega rozwojowi. Następnie warszawski profesor zwraca uwagę na proces usamodzielniania się apologetyki. „W czasach nowszych na przełomie XX w. obok oblicza teologicznego w apologetyce, które sprawiało, że obejmowała ona swymi badaniami wszystko, co wchodziło do *praeambula*, względnie do *fundamenta fidei*, stając się tym sposobem *ancilla theologiae*, ukazuje się jej inne oblicze, religioznawcze" [Kwiatkowski, 1959: 11]. I dopowiada: „Jeżeli oblicze pierwsze ma zasięg bardzo ograniczony, bo dotyczy wyłącznie religii

chrześcijańskiej i katolickiej, to oblicze drugie ma już zasięg powszechny, gdyż zakresem swoim obejmuje najbardziej rozległą rzeczywistość religijną" [Kwiatkowski, 1959: 11], co potwierdziły później badania Girgensohna i Gruehna. Badacze ci zwrócili uwagę na „dość znamienny szczegół, że każdy, kto doznaje przeżycia religijnego, pragnie aby religia, którą przeżywa, była prawdziwa i w tym celu dobiera sobie najbardziej różnorodne motywacje" [Kwiatkowski, 1959: 11]. Dlatego też, na co zwraca uwagę Kwiatkowski,

> zbudowane na psychologicznej podstawie apologie każdej religii wymagają z natury rzeczy krytycznego ich zbadania. Tymi badaniami zajmuje się apologetyka, do której należy ocena apologii pod względem ich wartości krytycznej. Celem uproszczenia w sposób odpowiedni tak bogatego materiału należy zacząć od zbadania obrony chrześcijaństwa, która w dobie obecnej uchodzi za najlepiej rozbudowaną, jest oparta na rozległej tradycji historycznej i dotyczy religii, wyznawanej przez ludność w najbardziej cywilizowanych częściach świata. Ten zabieg upraszczający kończy się w następstwie eliminacją tzw. apologii chrześcijaństwa wtórnych lub pochodnych, docierając ostatecznie do obrony pierwotnej i klasycznej, podanej przez samego Jezusa [Kwiatkowski, 1959: 11–12].

Na czym polega samoobrona Jezusa? Kwiatkowski wyjaśnia to w następujący sposób: pierwotna i klasyczna samoobrona Jezusa wyprzedza Ewangelie kanoniczne, które same w sobie stanowią jedne z najstarszych apologii chrześcijaństwa. Nowsze badania, oparte na krytycznej analizie formy historyczno-literackiej Ewangelii, ujawniają istnienie katechezy ustnej, która poprzedzała teksty pisane. W tej ustnej katechezie można dostrzec obraz apologii, który Jezus sam nakreślił i realizował. Kluczowym elementem tego obrazu jest świadomość deklaracyjna Jezusa, która implikacyjnie prowadzi do Jego świadomości motywacyjnej. Osnową oraz zasadniczym składnikiem apologii Jezusa jest Jego własna deklaracja dotycząca godności i roszczeń. W literaturze przedmiotu zagadnienie to określane jest jako „zagadnienie chrystologiczne". Obejmuje ono nie tylko osobę Jezusa jako Mesjasza, lecz także Jego unikalne roszczenia do boskości i autorytetu. Zagadnienie chrystologiczne implikuje również temat świadomości religijno-społecznej Jezusa, który w literaturze przedmiotu występuje najczęściej pod nazwą „zagadnienia eklezjologicznego". Ta świadomość odnosi się do sposobu, w jaki Jezus postrzegał swoją rolę w społeczeństwie oraz w kontekście wspólnoty religijnej. Deklaracje Jezusa dotyczące Jego godności oraz Jego świadomość religijno-społeczna mają kluczowe znaczenie

dla zrozumienia Jego postaci oraz dla apologetyki. Analiza tych zagadnień pozwala na głębsze zrozumienie chrystologii oraz eklezjologii w kontekście nauk Jezusa [Kwiatkowski, 1959: 12].

Następnie Kwiatkowski wyjaśnia założenia metodologiczne własnego ujęcia apologetyki. Zaczyna od przedmiotu materialnego. W nowoczesnej apologetyce jest nim rzeczywistość Jezusa, który uzasadnia swoje roszczenia indywidualne i społeczne. Ten wybitnie chrystocentryczny przedmiot badań ujmuje apologetyka w dwóch kierunkach:

1) od Jezusa do Jego świadomości indywidualnej: analiza koncentruje się na osobistych roszczeniach Jezusa oraz Jego tożsamości;
2) od Jezusa do Jego świadomości społecznej: badanie skupia się na tym, jak Jezus postrzegał swoje miejsce w społeczności i religijnej wspólnocie.

Dzięki tej dwukierunkowej analizie można dostrzegać zbieżności między indywidualną a społeczną świadomością Jezusa, co przypomina znane ujęcie w apologetyce: *ab Christo ad ecclesiam* (od Chrystusa do Kościoła) oraz *ab ecclesia ad Christum* (od Kościoła do Chrystusa). Uproszczony przedmiot apologetyki naukowej wskazuje na konieczność badania religijnej świadomości Jezusa, która ujawnia się w Jego wypowiedziach i działaniach, utrwalonych na piśmie. Taka analiza dostarcza cennych informacji na temat Jego nauk i ich wpływu na wspólnotę wierzących. Przebudowa materialnego przedmiotu apologetyki z dawnego oblicza teologicznego na bardziej współczesne, religioznawcze podejście przyczynia się do nawiązywania stałego kontaktu między apologetyką a rozwijającą się egzegezą biblijną. Współczesne badania w naukach religioznawczych zyskują na znaczeniu, co umożliwia głębsze zrozumienie kontekstu, w jakim funkcjonował Jezus, oraz tego, jak Jego nauki są interpretowane dzisiaj. Nowoczesna apologetyka, chrystocentryczna w swym podejściu, oferuje złożoną analizę rzeczywistości Jezusa i Jego roszczeń. Dzięki dwukierunkowym badaniom nad Jego świadomością można zyskać pełniejszy obraz Jego postaci oraz wpływu na Kościół i wspólnotę wierzących, co z kolei wzbogaca współczesną refleksję teologiczną i religioznawczą [Kwiatkowski, 1959: 12–13]. Dalej Kwiatkowski [1959: 13] zauważa, że „pozorne rozluźnienie związku między teologią i apologetyką wskutek ujęcia przedmiotu materialnego *lumine naturali*, prowadzi w następstwie do bardziej ścisłego jej zespolenia z magisterium Kościoła, przekazującego już od samego początku w sposób najbardziej miarodajny, pierwotną i klasyczną apologię chrześcijaństwa".

Przedmiot formalny apologetyki warszawski profesor wyjaśnia, zaczynając od ogólnego stwierdzenia: „Dojrzałość każdej nauki mierzy się

stopniem osiągnięcia przez nią maksymalnej jedności przedmiotu zarówno materialnego, jak i formalnego. Dążenie do takiej pełnej jedności w nauce stanowi ideał, który należy wciąż realizować. Konsekwencją tak realizowanego ideału jest osiągnięcie jedności implikatywnej nie tylko w przedmiocie materialnym, ale i formalnym danej nauki" [Kwiatkowski, 1959: 13]. W dalszej kolejności pokazuje, że na początku XX wieku podjęto próby ujednostajnienia przedmiotu formalnego apologetyki. Kwiatkowski to zagadnienie szeroko omówił w swojej *Apologetyce totalnej*, przyznając się do inspiracji myślą kardynała Dechampsa. Warszawska szkoła apologetyczna, zgodnie z myślą belgijskiego kardynała, łączy w zamkniętą całość apologetykę wewnętrzną i zewnętrzną, ujmując tę całość z punktu widzenia aksjologicznego. Ta integracja jest kluczowa, ponieważ psychiczna struktura aktu wiary katolickiej (*fides qua creditur*) angażuje zarówno intelektualny, jak i wolitywny aspekt przeżycia wiary. W analizach apologetycznych abstrahuje się od nadprzyrodzonego pierwiastka wiary, który w akcie wiary nie ma charakteru noetycznego. Nowoczesna literatura religioznawcza określa ten pierwiastek jako irracjonalny, ponieważ nie wchodzi on w zakres poznania ani przez pojęcia, ani przez intuicje, ani przez doświadczenia. Wzmacnia jednak siłę poznawczą intelektu i wywołuje w woli przychylne nastawienie do wiary, co określa się jako *credulitatis affectus*. Obydwie apologetyki, wewnętrzna i zewnętrzna, muszą być złączone w jedną witalną syntezę na płaszczyźnie empirycznej. Warszawska szkoła apologetyczna interpretuje tę syntezę nie jako integralną, składającą się z części, ale jako totalną całość, w której zaznacza się przede wszystkim *totum*. Apologetyka wewnętrzna postrzega chrystianizm jako całość, sens i wartość bezwzględną, skłaniając wolę do pożądania tej wartości jako dobra najwyższego (*summum bonum*). Z kolei apologetyka zewnętrzna ujmuje chrystianizm jako całość, sens i wartość, skłaniając rozum do przyjęcia tej wartości jako prawdy najwyższej (*summum verum*). Apologetyka totalna, skierowana ku religii chrześcijańskiej, dostrzega w niej jedną najwyższą całość, przedstawiającą aspekty wszelkiej wartości, sprowadzające się do najwyższej wartości religijnej zwanej *sanctum*. *Sanctum* jest samodzielną wartością religijną, znajdującą się poza szeregiem innych wartości i będącą ich ośrodkiem oraz syntezą w sensie czegoś nowego. Warszawska szkoła apologetyczna, inspirowana myślą Dechampsa, oferuje nowatorskie podejście do apologetyki, łącząc aspekty wewnętrzne i zewnętrzne w jedną całość. Ta synteza nie tylko wzbogaca zrozumienie chrystianizmu, ale także ukazuje jego wartość jako najwyższą, co jest istotne dla współczesnych badań apologetycznych [Kwiatkowski, 1959: 16–17].

Co niesie ze sobą takie ujęcie apologetyki? Kwiatkowski wyjaśnia: apologetyka totalna tworzy jedną całość, łącząc fakt wewnętrzny i zewnętrzny, a także apologetykę wewnętrzną i zewnętrzną, poprzez ujęcie najwyższej wartości określanej jako *sanctum*. Stanowi ona przedmiot materialny badań z punktu widzenia aksjologicznego, koncentrując się na implikatywnej wartości normatywnej. Sformułowana apologia Jezusa jest dwustopniowa: 1) deklaracyjna: wskazuje na roszczenia Jezusa oraz 2) motywacyjna: subtelnie łączy osobę Jezusa z wartościami normatywnymi. Prawdziwość apologii łączy się ze świętością Jezusa, a Jego świętość z prawdziwością. Oba aspekty są zamienne, ale nigdy rozdzielne. Osoba Jezusa, jako wysuwająca roszczenia, staje się wartością normatywną, której intelekt i wola ludzi muszą się podporządkować. Ujęcie aksjologiczne nadaje apologetyce charakterystyczny rys, wprowadzając ją do nauk normatywnych w dziedzinie religijnej. Stwierdzenie, która religia jest prawdziwa, prowadzi do przyjęcia jej jako normy obowiązującej. Podstawa psychologiczna roszczeń religijnych o charakterze normatywnym została naukowo potwierdzona, co sprawia, że wszelkie konwencjonalne systemy i teorie, które przyjmują stanowisko fideistyczne, muszą ustąpić. Apologetyka totalna osiąga jedność materialną i formalną, co przyczynia się do uzyskania przez nią statusu nauki niezależnej i dojrzałej. Usamodzielnienie apologetyki od teologii wiąże się z koniecznością rezygnacji z pewnych pojęć teologicznych, ale jednocześnie apologetyka czerpie z magisterium Kościoła niezbędne pojęcia, które następnie poddaje krytyce naukowej. Tak jak wszystkie nauki, apologetyka wspiera poszukiwanie prawdy oraz odgrywa rolę w odkrywaniu prawdy religijnej, wskazując na obowiązek przyjęcia katolickiej wiary, którą bada teologia. Apologetyka totalna, łącząc aspekty wewnętrzne i zewnętrzne oraz koncentrując się na wartościach normatywnych, stanowi nowoczesne podejście do badań nad religią. Dzięki temu staje się niezależną nauką, która nie tylko wzbogaca zrozumienie prawdy religijnej, ale także wspiera teologię w jej fundamentalnych kwestiach [Kwiatkowski, 1959: 18–19].

## Główne wątki apologetyczne

Idea apologetyki totalnej i opracowanie jej w formie systemu apologetycznego stanowią główne pole zainteresowań Kwiatkowskiego. Jeśli w jego twórczości pojawiały się inne motywy apologetyczne, to zawsze w odniesieniu do apologetyki totalnej lub na marginesie prowadzonych analiz.

## Metodologia apologetyki

Kwiatkowski podjął próbę systematyzacji tradycyjnej apologetyki, tworząc apologetykę naukową. W swojej pracy systemowej włączył się w aktualny kontekst dynamicznych przemian, które zachodziły zarówno w obszarze ogólnej metodologii nauk, jak i w humanistyce. Jego badania odzwierciedlają zmiany i nowatorskie podejścia w tych dziedzinach, ze szczególnym uwzględnieniem religioznawstwa i biblistyki. Kwiatkowski publikował obszerne artykuły przeglądowe dotyczące psychologii religii oraz egzegezy Nowego Testamentu, w których szczegółowo analizował problematykę chrystologiczną. Jego prace nie tylko przyczyniały się do rozwoju teoretycznego, ale także dostarczały ważnych narzędzi analitycznych dla badaczy pragnących zrozumieć złożoność relacji między wiarą a ludzką psychologią. Dzięki włączeniu swojej pracy w szerszy kontekst metodologii naukowej Kwiatkowski umożliwił nową interpretację tradycyjnych zagadnień, co przyczyniło się do wzbogacenia dyskursu w dziedzinie teologii i religioznawstwa. Jego podejście do chrystologii, osadzone w aktualnych badaniach psychologicznych i egzegetycznych, pozwoliło na odkrycie nowych perspektyw w zrozumieniu postaci Jezusa i jej znaczenia w religii chrześcijańskiej. Prace Kwiatkowskiego stanowią istotny element w rozwoju współczesnej myśli teologicznej, łącząc klasyczne podejścia z nowoczesnymi metodami badawczymi. Jego wkład w psychologię religii oraz egzegezę Nowego Testamentu pozostaje aktualny i inspirujący dla przyszłych pokoleń badaczy [Falczyński, 2002b: 33]. Kwiatkowski akcentował wyłączenie apologetyki z teologii, sytuując ją w kręgu religioznawczym. Postulowana przez niego apologetyka (nowa) o wyraźnym odcieniu religioznawczym była „nauką o apologii (wzgl. apologiach) religii, pomyślana jako zwieńczenie nauk religioznawczych, a zatem usytuowaną między filozofią a teologią" [Falczyński, 2002b: 34]. Warszawski profesor,

> przyjmując tzw. „rys apologijny" (chrześcijaństwa) za przedmiot materialny swojej apologetyki, który posiada bogatą bazę źródłową, […] przystąpił także do ujednolicenia jej przedmiotu formalnego. Z reguły bowiem, w apologetyce tradycyjnej, przybierał on postać prawdy lub dobra i w konsekwencji tworzył tzw. apologetykę intelektualistyczną bądź woluntarystyczną. Ks. Kwiatkowski dążąc do doskonalszej, niż integralna, jedności tego przedmiotu, zaproponował wyższą syntezę wartości prawdy i dobra, jaką jest absolutna wartość religijna – czyli *sanctum*. Tak powstał nowy, aksjologiczny punkt widzenia, który apologetyka Kwiatkowskiego zastosuje do krytycznej i systematycznej

> analizy apologii chrześcijaństwa, a konkretnie do analizy własnej apologii Jezusa z Nazaretu [Falczyński, 2002b: 34].

Warszawski apologetyk dokonał uporządkowania metodologicznego. „Początkowo […] ograniczył się tylko do klasyfikacji i ogólnej oceny metod stosowanych w ciągu dziejów dla samoobrony chrześcijaństwa. Gdy jednak jego system przyjął postać wyższej syntezy o charakterze aksjologicznym, skłonił się on do wyboru tzw. metody eklezjologicznej (empirycznej), która w pełnym tego słowa znaczeniu jest metodą fenomenologiczną" [Falczyński, 2002b: 35]. Z czasem odstąpił od jej stosowania ze względu na kontekst i dynamizm rzeczywistości.

> Wybrał natomiast znaną metodę biblijną, nazywając ją historyczno-weryfikacyjną i ubogacając o tzw. implikację materialną, czyli treściowe wynikanie idei zawartych w materiale biblijnym. Stąd np. podstawowa w Biblii idea królestwa Bożego (idea teokratyczna), którą głosił Jezus, implikuje, zdaniem W. Kwiatkowskiego, ideę mesjańską (chrystokratyczną). Jak bowiem wykazał […], Jezus deklaruje świadomość funkcyjną, zastępcy Jahwe (Mesjasza), co następnie implikuje Jego świadomość proroczą i genetyczną, czyli że jest Synem Bożym. Z kolei niezwykłe roszczenia Jezusa jako Mesjasza, proroka i Syna Bożego implikują z konieczności potrzebę ich umotywowania. Świadomość motywacyjna Jezusa realizuje się w płaszczyźnie personalistycznej i dynamicznej, czyli w postaci dokonanych przez niego cudów, a w szczególności cudu zmartwychwstania [Falczyński, 2002b: 35].

Według Kwiatkowskiego umotywowana w ten sposób religijno-indywidualna świadomość Jezusa implikuje Jego świadomość religijno-społeczną, czyli „przekonanie, że rolą Mesjasza jest założenie królestwa mesjańskiego, a więc Kościoła" [Falczyński, 2002b: 35]. Warszawski apologetyk wykazał tym samym, że „wolą Jezusa było powołanie nowej gminy Jahwe (ekklesia), oraz że gmina ta ma swoją stronę odgórną (suwerenną), o czym świadczą wypowiedzi Jezusa do Piotra i Apostołów (oraz, co zrozumiałe, ich następców). Stąd w konsekwencji idea teokratyczna, poprzez chrystokratyczną, znajduje w Kościele swoją kontynuację w postaci idei petrokratycznej" [Falczyński, 2002b: 35–36].

System apologetyczny stworzony przez Kwiatkowskiego

> zbudowany na implikacjach […] wykazuje, że apologia Jezusa posiada logiczną ścisłość i zwartość, dzięki czemu skutecznie opiera się nawet najbardziej radykalnej krytyce. Jest to przekonujące, że Jezus, będąc w najwyższym stopniu

> Świętym (*Sanctus*), obronił samego siebie (*Christus totus*) jako najwyższą wartość religijną (*Sanctum*). Wobec niego rzeczywistość człowieka (*homo totus*) musi z konieczności zająć określone stanowisko. Wynika z tego, religia chrześcijańska jawi się dla człowieka jak bezwzględnie konieczna (*credenda*), a nie tylko, jak dotąd wykazywano, fakultatywna (*credibile*). Natomiast apologetyka, która do takiego wniosku doprowadza, słusznie zasługuje na nazwę totalnej [Falczyński, 2002b: 36].

## Historyczność Jezusa

W obszernym artykule z roku 1964 Kwiatkowski zajmuje się najnowszymi badaniami dotyczącymi historyczności Jezusa. Warszawski apologetyk w swojej analizie dziejów badań nad Jezusem historycznym wymienia cztery szkoły krytyków racjonalistycznych: 1) szkołę historyczno-krytyczną; 2) szkołę historyczno-religijną; 3) szkołę historyczno-eschatologiczną; 4) szkołę historyczno-morfologiczną. Kwiatkowski zauważa, że najwięcej podobieństw do krytyki tradycyjnej wykazuje szkoła historyczno-krytyczna. Szkoła ta opowiada się za pozytywnym rozwiązaniem problematyki dotyczącej historyczności Jezusa, kontrastując ze sceptycyzmem i agnostycyzmem pozostałych szkół. Warszawski apologetyk podkreśla, że postrzeganie Ewangelii jako źródła wiary w przeciwieństwie do jej traktowania jako źródła historii doprowadziło do podziału na Jezusa historii i Chrystusa wiary. W XIX wieku protestancka krytyka biblijna, opierająca się na hipotezie dwóch źródeł, nie uznawała Jezusa za równego Bogu, wskazując na fragmenty Ewangelii, w których Jezus podkreślał swoje człowieczeństwo (np. Mk 10, 18; Mt 23, 9; Mk 13, 32; Mk 15, 34).

Kwiatkowski zwraca uwagę na badania protestanckiego racjonalizmu teologicznego, które podkreślały różnicę między dogmatem a historią, zwłaszcza w kontekście dogmatu chrystologicznego i historii Jezusa. W odpowiedzi na te tendencje zarówno protestancka dogmatyka, jak i teologia katolicka odrzucały różnicę między Chrystusem wiary a Jezusem historii, utożsamiając ich. Protestancka teologia krytyczna sugerowała, że wiara w Chrystusa jako Boga i człowieka nie była pierwotna, lecz rozwijała się z połączenia różnych idei religijnych, takich jak apokaliptyka biblijna, judaizm rabinistyczny, gnoza i filozofia grecka, oraz wspomnień o życiu Jezusa z Nazaretu. Kwiatkowski uważa, że tego rodzaju stwierdzenia wywodzące się z badań racjonalistycznych nie mogą być traktowane jako historyczne, ponieważ opierają się na założeniach pozahistorycznych.

Zdaniem warszawskiego apologetyka w badaniach nad historycznością Jezusa istotne jest uwzględnienie osiągnięć szkoły historyczno-krytycznej, która zbieżna jest z krytyką tradycyjną. Ta szkoła pozytywnie rozwiązuje omawiane zagadnienia, odróżniając w Ewangeliach źródło wiary od źródła historii oraz Chrystusa wiary od Jezusa historii.

Teolog dostarcza wnikliwej analizy badań nad Jezusem historycznym, wskazując na znaczenie różnorodnych szkół krytycznych i ich wpływ na pojmowanie relacji między historycznością Jezusa a chrześcijańską wiarą. Jego prace pozostają ważnym głosem w dyskusji nad tym fundamentalnym zagadnieniem teologicznym. Odnosząc się do badań Bultmanna, warszawski apologetyk zauważa, że według niemieckiego uczonego ujęcie Ewangelii jako dokumentów przysłoniętych misyjnym kerygmatem gminy chrześcijańskiej sprawia, że nie można ich traktować jako źródeł historycznych o Jezusie. Zamiast tego Ewangelie należy postrzegać głównie jako dokumenty wiary oraz kerygmatu, które odzwierciedlają przekonania i doświadczenia wczesnego Kościoła. To podejście rodzi odwieczny problem dotyczący historyczności Ewangelii, który nie ustaje, ale raczej przesuwa się w kontekście ciągłego postępu badań nad tym zagadnieniem. W miarę jak badacze analizują teksty ewangeliczne, pojawiają się nowe interpretacje i wnioski, co sprawia, że problem historyczności pozostaje aktualny i dynamiczny. Bultmann podkreśla, że kerygmat, czyli głoszona przez gminę chrześcijańską nauka o Jezusie, ma swoje specyficzne cele i konteksty, które niekoniecznie są zgodne z historycznymi faktami. W ten sposób Ewangelie ukazują nie tylko postać Jezusa, ale także sposób, w jaki był On rozumiany i interpretowany przez pierwszych chrześcijan. Perspektywa Bultmanna stawia Ewangelie w kontekście wiary i kerygmatu, co rodzi nowe pytania o ich wartość jako źródeł historycznych. Problem ten pozostaje otwarty i wymaga dalszych badań, aby można było zrozumieć złożoność relacji między historycznością Jezusa a wczesnym chrześcijańskim przekazem.

## Zmartwychwstanie Jezusa

Zagadnienie zmartwychwstania Jezusa podejmowane jest w dwóch obszernych artykułach Wincentego Kwiatkowskiego. Pierwszy z nich, zatytułowany *Z najnowszych badań nad „prehistorią" opisu ewangelijnego o Zmartwychwstaniu Chrystusa* [1955c], stanowi szczegółowy przegląd współczesnej literatury na temat Chrystusowego powstania z martwych. Kwiatkowski opiera swoją analizę na pracy de Haesa *La résurrection de Jésus dans l'apologétique des cinquante dernières années* z 1953 roku, przyjmując

formę sprawozdania. W artykule profesor Kwiatkowski dokładnie omawia wyniki badań, podkreślając, że „prace tego typu wskazują na stały rozwój biblijnej problematyki chrystologicznej i eklezjologicznej". Zauważa, że punkt ciężkości przesuwa się z ogólnej płaszczyzny na coraz bardziej subtelne szczegóły, które następnie stają się podstawą dalszych badań.

W drugim artykule Kwiatkowski [1970] koncentruje się na formalnej budowie swojej apologii Jezusa z Nazaretu. W części dotyczącej dynamicznej motywacji Jezusa oraz implikacji z niej wypływających pojawiają się interesujące uwagi na temat zmartwychwstania. Kwiatkowski analizuje, jak motywacje Jezusa z Nazaretu wpływają na zrozumienie zmartwychwstania, wskazując na dynamikę Jego nauczania oraz na kontekst, w jakim dokonuje się zmartwychwstanie. Zwraca też uwagę na znaczenie relacji między zmartwychwstaniem a tożsamością Jezusa jako Mesjasza, co pogłębia argumentację apologetyczną.

Prace Kwiatkowskiego na temat zmartwychwstania Jezusa są istotnym wkładem w chrystologię i apologetykę. Jego analizy nie tylko dokumentują rozwój badań w tej dziedzinie, ale również dostarczają nowych narzędzi do zrozumienia kluczowych aspektów wiary chrześcijańskiej związanych ze zmartwychwstaniem.

## Bibliografia

### Źródła

Kwiatkowski, W. (1921). *De scientia beata in anima Christi. Disquisitio dogmatico-scholastica*. Lwów–Warszawa: Książnica Polska.

Kwiatkowski, W. (1923a). Teoria prześwietlania [L. M. Freytaga]. *Przegląd Katolicki*, 61: 469–471, 485–486, 499–501.

Kwiatkowski, W. (1923b). Tydzień etnologii religijnej w Mödlingu pod Wiedniem. *Przegląd Katolicki*, 61: 548–549, 564–565, 578–580, 593–595, 609–612.

Kwiatkowski, W. (1923c). *Metoda kulturalno-historyczna w etnologii religijnej*. Warszawa.

Kwiatkowski, W. (1924a). *De Spinozy modernistyczny naturalizm w Biblii*. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha (Sprawy Biblijne, 8).

Kwiatkowski, W. (1924b). O metodzie naukowej w dowodzeniu istnienia Boga. *Kwartalnik Teologiczny Wileński*, 2: 490–514.

Kwiatkowski, W. (1925). De Spinozy modernistyczny naturalizm w Biblii. W: *Biblia i teologia* (s. 24–46). Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.

Kwiatkowski, W. (1926a). Recenzja: H. Lennerz, Natürliche Gotteserkenntnis, Freiburg 1926. *Przegląd Teologiczny*, 7: 216.

Kwiatkowski, W. (1926b). Geniusz św. Tomasza a dowód kinetyczny na istnienie Boga. *Ateneum Kapłańskie*, 18: 441–446.

Kwiatkowski, W. (1927a). Stygmaty św. Franciszka z Asyżu wobec badań historyczno-psychologicznych. W: *Ojcu Serafickiemu w hołdzie* (s. 92–105). Warszawa: Ojcowie Franciszkanie.
Kwiatkowski, W. (1927b). Apologetyka, jej cel i metoda. *Studia Katolickie*, 1(1): 32–44.
Kwiatkowski, W. (1928). Autorytet Kościoła wobec religijnego indywidualizmu. *Przegląd Katolicki*, 66: 102–103.
Kwiatkowski, W. (1929a). Roma aeterna. *Przegląd Katolicki*, 67: 87–88.
Kwiatkowski, W. (1929b). Pierwiastek autorytetu w religii i moralności. *Przegląd Katolicki*, 67: 146–148, 162–164.
Kwiatkowski, W. (1929c). Pierwiastek autorytetu w religii i moralności. W: *Problemy religijno-moralne* (s. 91–106). Warszawa: Dom Prasy Katolickiej (wersja rozszerzona).
Kwiatkowski, W. (1930). Pierwotny monoteizm według świadectw etnologii. W: *Idea Boga. Cykl odczytów* (s. 11–31). Warszawa: Dom Prasy Katolickiej.
Kwiatkowski, W. (1931a). Istota chrystianizmu według św. Augustyna. W: *Studia augustyńskie* (s. 71–89). Warszawa (Warszawskie Studia Teologiczne, 3).
Kwiatkowski, W. (1931b). Zagadnienia apologetyki syntetycznej. W: *Pamiętnik Szóstego Zjazdu w Poznaniu 8/IV–10/IV 1931 roku* (s. 184–193). Kielce.
Kwiatkowski, W. (1933). *Zjawiska naukowego okultyzmu a nieśmiertelność duszy*. Warszawa: Uniwersytet – Theologicum (Apologetyczne Seminarium, 3) (wersja rozszerzona).
Kwiatkowski, W. (1934). Podstawy społeczne chrystianizmu. W: *Christos-Soter* (s. 155–176). Warszawa: Polskie Towarzystwo Teologiczne (Warszawskie Studia Teologiczne, 8).
Kwiatkowski, W. (1935a). Zjawiska naukowego okultyzmu a nieśmiertelność duszy. *Przegląd Katolicki*, 73: 272–278.
Kwiatkowski, W. (1935b). Problemat ateizmu w Myślach Pascala o religii. W: *Chrystianizm wobec niewiary i ateizmu* (s. 121–135). Warszawa: Polskie Towarzystwo Teologiczne (Warszawskie Studia Teologiczne, 10).
Kwiatkowski, W. (1936). *U kolebki chrystianizmu*. Warszawa: Uniwersytet – Theologicum (Apologetyczne Seminarium, 5).
Kwiatkowski, W. (1937). *Apologetyka totalna, t. 1: Przedmiot apologetyki totalnej. Próba systematyzacji apologetyki tradycyjnej*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Teologiczne (Warszawskie Studia Teologiczne, 14–15).
Kwiatkowski, W. (1938). *Apologetyka totalna, t. 2: Metody w apologetyce totalnej*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Teologiczne (Warszawskie Studia Teologiczne, 16–17).
Kwiatkowski, W. (1954). *Apologetyka totalna, t. 2: Religijna świadomość Jezusa, cz. 1: Religijno-indywidualna świadomość Jezusa*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX (Warszawskie Studia Teologiczne, 26).
Kwiatkowski, W. (1955a). *Apologetyka totalna, t. 1: Formalna systematyka najstarszej apologii chrześcijaństwa, cz. 1: Przedmiot apologetyki totalnej. Próba systematyzacji apologetyki tradycyjnej*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX (Warszawskie Studia Teologiczne, 26).
Kwiatkowski, W. (1955b). *Apologetyka totalna, t. 1: Formalna systematyka najstarszej apologii chrześcijaństwa, cz. 2: Metody w apologetyce totalnej*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX (Warszawskie Studia Teologiczne, 26).
Kwiatkowski, W. (1949a). Experimentum fidei w apologetyce nowoczesnej. *Znak*, 4: 226–245.
Kwiatkowski, W. (1949b). Recenzja: E. Seiterich, Wege der Glaubensbegründung nach der sogenannten Immanenzapologetik, Freiburg i. B. 1938. *Collectanea Theologica*, 21(1): 122–129.

Kwiatkowski, W. (1950–1951). Próba aksjomatyzacji materiału biblijnego w apologetyce tradycyjnej. *Collectanea Theologica*, 22(1–4): 86–97.
Kwiatkowski, W. (1952). Poglądy w nowoczesnej psychologii religii na budowę (ontyczną i intencjonalną) przeżycia religijnego. *Polonia Sacra*, 5: 224–237.
Kwiatkowski, W. (1955c). Z nowszych badań nad „prehistorią" opisu ewangelijnego o zmartwychwstaniu Chrystusa. *Collectanea Theologica*, 26(2): 311–352.
Kwiatkowski, W. (1956b). *Z przeżyć religijnych podczas wojny 1939–1945*. Warszawa (Apologetyczne Seminarium, 8).
Kwiatkowski, W. (1958). Wyniki badań eksperymentalnych z psychologii religii za okres ostatnich lat pięćdziesięciu. *Collectanea Theologica*, 29(1–4): 178–268.
Kwiatkowski, W. (1959). Przedmiot apologetyki naukowej. *Collectanea Theologica*, 30(1–4): 10–19.
Kwiatkowski, W. (1961). *Apologetyka totalna, t. 1: Przedmiot i metody apologetyki nowoczesnej*, wyd. 3. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
Kwiatkowski, W. (1962). *Apologetyka totalna, t. 2: Religijna świadomość Jezusa z Nazaretu*, wyd. 2. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
Kwiatkowski, W. (1963). Metoda myślenia naukowego. *Studia Theologica Varsaviensia*, 1(1): 5–32.
Kwiatkowski, W. (1964). Od Jezusa historii do Chrystusa kerygmatu. Z dziejów badań nad żywotem Jezusa (1903–1963). *Studia Theologica Varsaviensia*, 2(1–2): 3–30.
Kwiatkowski, W. (1956a). *Apologetyka totalna, t. 2: Religijna świadomość Jezusa, cz. 2: Religijno-społeczna świadomość Jezusa*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX (Warszawskie Studia Teologiczne, 26).
Kwiatkowski, W. (1965b). Początki i rozwój warszawskiej szkoły apologetycznej. *Studia Theologica Varsaviensia*, 3(1): 5–17.
Kwiatkowski, W. (1967). Apologetyka naukowa w obliczu uchwał Soboru Watykańskiego II. *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*, 14(2): 5–16.
Kwiatkowski, W. (1970). Formalna budowa własnej apologii Jezusa z Nazaretu. *Studia Theologica Varsaviensia*, 8(1): 79–139.
Kwiatkowski, W. (1971). Stosunek apologii do apologetyki we współczesnym religioznawstwie. *Studia Theologica Varsaviensia*, 9(2): 57–68.
Kwiatkowski, W. (1973). Apologetyka III. Metody. W: *Encyklopedia katolicka* (t. 1, kol. 783–786), F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski (red.). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

## Opracowania

Falczyński, Z. (2002a). Kalendarium działalności J. M. Ks. prof. Wincentego Kwiatkowskiego, rektora ATK (1956–1965). W: *Ksiądz rektor Wincenty Kwiatkowski – uczony i człowiek. W trzydziestą rocznicę śmierci* (s. 49–67), Z. Falczyński (red.). Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
Falczyński, Z. (2002b). Profil naukowo-dydaktyczny ks. prof. Wincentego Kwiatkowskiego. W: *Ksiądz rektor Wincenty Kwiatkowski – uczony i człowiek. W trzydziestą rocznicę śmierci* (s. 26–40), Z. Falczyński (red.). Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
Falczyński, Z. (red.) (2002c). *Ksiądz rektor Wincenty Kwiatkowski – uczony i człowiek. W trzydziestą rocznicę śmierci*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.

Gogolewski, T. (1973). Ks. prof. dr Wincenty Kwiatkowski (1892–1972). *Studia Theologica Varsaviensia*, 11(1): 3–13.
Myśków, J. (1970). System apologetyki totalnej jako przedmiot wykładów w wyższych seminariach duchownych. *Studia Theologica Varsaviensia*, 8(1): 51–65.
Paciorkowski, R. (1970). Twórczy wkład ks. profesora Wincentego Kwiatkowskiego w organizację naukową apologetyki nowoczesnej. *Studia Theologica Varsaviensia*, 8(1): 29–39.
Paciorkowski, R. (1976). Kierunek apologetyki. W: *XX lat Akademii Teologii Katolickiej. Księga pamiątkowa 1954–1974* (s. 38–41), H. E. Wyczawski (red.). Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
Sawicki, F. (1949). Recenzja: Apologetyka totalna, t. 1–2, ks. dr Wincenty Kwiatkowski, Warszawa 1937–1938. *Collectanea Theologica*, 21(1): 129–134.
Szmurło, R. (1993). *Ks. Wincenty Kwiatkowski twórca apologetyki totalnej*. Drohiczyn.
Szmurło, R. (2002). Kwiatkowski Wincenty (1892–1972). W: *Leksykon teologii fundamentalnej* (s. 744–746), M. Rusecki, K. Kaucha, I. S. Ledwoń, J. Mastej (red.). Lublin–Kraków: Wydawnictwo M.
Szydelski, Sz. (1939). Apologetyka totalna ks. prof. W. Kwiatkowskiego. *Collectanea Theologica*, 20(2): 209–234.
Wyczawski, H. E. (1983). Kwiatkowski Wincenty. W: *Słownik polskich teologów katolickich 1918–1981* (t. 6, s. 285–287), L. Grzebień (red.). Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

## Summary

Wincenty Kwiatkowski was an apologist and the founder of total apologetics. He left a significant mark on Polish theology and apologetics, combining scholarly, teaching, and organisational work. His contribution to the development of Catholic theology and the training of subsequent generations of theologians is invaluable. Kwiatkowski's work focused on apologetic issues. By creating *Total Apologetics*, his life's work, he realised the project of apologetics as an independent, non-theological discipline, constituting the culmination of religious studies. In numerous articles, he explained his own research project, updated it, and promoted it. Kwiatkowski emphasised that every religion, including Christianity, has an inherent apological feature that apologetics should examine using scientific tools. Christian apologetics, in his understanding, was therefore the culmination of religious studies. Kwiatkowski defined it as "total" because it went beyond the "heightened intellectualism" and "excessive voluntarism" of Western apologetics, focusing on axiology. Total apologetics was a critical and systematic understanding, from an axiological perspective, of Jesus Christ's self-defence as the highest religious value (Sanctum). Apologetics aimed to demonstrate the value of the oldest and classical defence system, which originated with Jesus of Nazareth. Consequently,

Kwiatkowski focused on Jesus' religious consciousness, which manifests itself in his words and actions. This consciousness has two facets: the religious-individual and the religious-social. The religious-individual facet expresses the Christological thesis, while the religious-social facet refers to the ecclesiological thesis. The idea of total apologetics and its elaboration into an apologetic system were Kwiatkowski's main field of interest. If other apologetic themes appeared in his work, they were always linked to total apologetics or on the margins of his analyses.

## Abstrakt

Rozdział przedstawia Wincentego Kwiatkowskiego jako twórcę oryginalnego systemu apologetyki totalnej i jedną z najważniejszych postaci warszawskiej szkoły apologetycznej. Jego projekt zmierzał do odejścia od traktowania apologetyki jako zbioru niezależnych argumentów na rzecz całościowego badania fenomenu chrześcijaństwa. Centralną kategorią staje się świadomość religijna Chrystusa i Kościoła, analizowana w dwóch wymiarach: indywidualnym i społecznym. Pierwszy prowadzi do problematyki chrystologicznej, drugi do eklezjologicznej, dzięki czemu oba klasyczne traktaty apologetyczne zostają włączone w jeden spójny system. Rozdział ukazuje apologetykę totalną jako najważniejsze i najbardziej oryginalne osiągnięcie Kwiatkowskiego.

**Słowa kluczowe**: Wincenty Kwiatkowski; apologetyka totalna; teologia fundamentalna; warszawska szkoła apologetyczna; wiarygodność chrześcijaństwa; Objawienie; chrystologia; eklezjologia

## Abstract

The chapter presents Wincenty Kwiatkowski as the founder of an original system of total apologetics and one of the most important figures of the Warsaw school of apologetics. His project sought to move beyond apologetics understood as a collection of separate arguments towards a comprehensive study of Christianity as a religious phenomenon. The central category is the religious consciousness of Christ and the Church, analysed in both individual and social dimensions. The former leads to Christological questions, while the latter develops into ecclesiology; together they integrate the classical apologetic treatises into a single coherent system. The chapter portrays total apologetics as Kwiatkowski's most distinctive and original scholarly achievement.

**Keywords**: Wincenty Kwiatkowski; total apologetics; fundamental theology; Warsaw school of apologetics; credibility of Christianity; revelation; Christology; ecclesiology